

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Vliv Jana XXIII. na zachování světového míru v souvislosti
se změnou smýšlení katolické církve

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Autor: Barbora Tomková

Katedra: Katedra teologie a filozofie

Vedoucí práce: Mgr. Michael Martinek, Th.D.

Studijní program: B7508 Sociální práce

Studijní obor: Pastorační a sociální práce

Přidělovaný akademický titul: Bc.

Rok odevzdání: 2009

Prohlášení:

1. Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem Vliv Jana XXIII. na zachování světového míru v souvislosti se změnou smýšlení katolické církve napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.
2. Souhlasím s tím, aby byla zpřístupněna veřejnosti ke studijním účelům.

V Praze dne 21.5. 2009

Podpis:.....

Poděkování:

Děkuji Mgr. Michaelu Martinkovi, Th.D. za trpělivé a podnětné vedení při zpracování mé bakalářské práce.

Abstrakt: Tato práce se zabývá vlivem papeže Jana XXIII. na proměnu smýšlení katolické církve ve 20. století a na situaci ve světě v době studené války. Zaměřuje se na ústřední téma pontifikátu tohoto papeže, kterým je mír. Mír je zde nahlížen z několika hledisek. Jednak z hlediska snahy o zažehnání přímého válečného ohrožení a násilného řešení konfliktů, kterému se papež věnuje především v encyklice *Pacem in terris*. Dále z pohledu faktorů, které mír ovlivňují, jako jsou sociální spravedlnost a ekumenický a mezináboženský dialog, jimiž se Jan XXIII. také zabýval. V práci je zdůrazněna novost Janových myšlenek, které církev do té doby nepřipouštěla a které díky II. vatikánskému koncilu, jež papež svolal, pronikly do celé církve a přispěly tak k míru a sociální spravedlnosti ve světě.

Klíčová slova: Jan XXIII., II. vatikánský koncil, mír, sociální spravedlnost, ekumenismus, mezináboženský dialog

Abstract: This work deals with the influence of pope John XXIII. on the thinking of the Catholic Church in the 20th century and with the situation in the world during cold war. It focuses on the main topic of this pope, which is peace. Peace is seen from some different points of view. One of them is the effort to ward off a war threat, which is a topic John XXIII. mentions especially in his encyclic *Pacem in terris*. The other points of view are factors which can influence peace. These are social justice and ecumenical and interreligious dialogue, which are other important themes of John XXIII. The work tries to point out that these new pope's thoughts influenced, thanks to the Second Vatican Council, the whole Catholic Church and thus contributed to peace and social justice in the world.

Key words: John XXIII., Second Vatican Council, peace, social justice, ecumenism, interreligious dialogue

Obsah

Obsah	5
Úvod.....	6
1 Životopis	8
2 Otázka míru v době studené války	14
2.1 Dobové souvislosti	14
2.1.1 Berlín.....	14
2.1.2 Karibská krize	16
2.1.2.1 Pozitivní důsledky Karibské krize	18
2.2 Reakce církve na krizovou mezinárodní situaci.....	18
2.2.1 Encyklika Pacem in terris.....	19
2.2.1.1 Otázka lidských práv.....	19
2.2.1.2 Veřejná moc	23
2.2.1.3 Vztahy mezi státy.....	24
3 Mír ze širšího hlediska	27
3.1 Pohled do historie.....	27
3.1.1 Stěhování národů.....	27
3.1.2 Křížové výpravy.....	28
3.1.3 Reformace a protireformace.....	29
3.1.4 Průmyslová revoluce.....	30
3.1.5 Studená válka	31
3.2 Faktory ovlivňující mír	32
4 Od sociálních encyklik ke koncilu	33
4.1 Sociální oblast.....	33
4.2 Ekumenismus a mezináboženský dialog.....	36
4.2.1 Dokumenty II. vatikánského koncilu	37
Závěr	42
Použitá literatura	44

Úvod

„Blahoslavení tvůrci pokoje, neboť oni budou nazváni Božími syny.“ (Mt 5, 9)

Pro svou bakalářskou práci jsem si vybrala život jednoho takového tvůrce pokoje, papeže Jana XXIII. Tento papež je známou osobností v církevních kruzích, ale širší veřejnosti zůstává jeho jméno povětšinou ukryto. Já sama jsem se před pár lety před jeho hrobem v katedrále sv. Petra v Římě ptala, kdo tento muž byl. Odpovědí mi bylo, že někdo jako Jan Pavel II. pro naši dobu, jen méně medializovaný, což ve mně vzbudilo zvědavost a zájem o jeho osobu.

Jan XXIII. byl skromným mužem, který, ač toužil být jen obyčejným venkovským farářem, byl přiveden až do nejvyššího církevního úřadu, odkud mu bylo dáno mnoho vykonat. Žil v neklidné době 20. století, jež potřebovala někoho, kdo by dokázal uzdravit rány způsobené válkou a neporozuměním mezi lidmi a národy. Uzdravit vztahy bylo potřeba také mezi společnostmi a církví, která se díky některým svým tradičním pohledům a přístupům od světa téměř distancovala.

Ve své práci bych se chtěla nejprve zaměřit na život Jana XXIII., který nám pomůže pochopit osobnost papeže a zároveň nastíní hlavní témata jeho pontifikátu. Takovým tématem, pod které je možné všechna ostatní zahrnout, je mír. Naléhavost tohoto tématu vyplývá z dobových souvislostí, na které bych se ráda zaměřila ve druhé kapitole své práce. Pontifikát Jana XXIII. spadá do doby studené války, na niž (především pak na událost Karibské krize) reaguje v jedné ze svých nejdůležitějších encyklik *Pacem in terris*. Tento dokument je věnován otázce míru a hraje důležitou roli na úrovni světové i církevní, proto bych mu ráda věnovala větší pozornost.

Ve třetí části práce bych se chtěla zaměřit na mír ze širšího hlediska, hledat faktory mír ovlivňující a následně popsat, jak se k těmto tématům vyjadřoval Jan XXIII. a jaký vliv mělo jeho jednání na postoje církve.

Tato práce si klade za cíl ukázat na základě rozboru textů, že Jan XXIII. změnil některé tradiční názory katolické církve, a tak přispěl k míru a sociální spravedlnosti ve světě. Texty, jimiž se budu zabývat, jsou především encykliky Jana XXIII. a některé dokumenty II. vatikánského koncilu. Na nich bych chtěla ukázat změny oproti dosavadnímu církevnímu smýšlení především v otázkách

lidských práv, sociální spravedlnosti a ekumenického a mezináboženského dialogu, jež všechny mají určitý vliv na výše zmiňované ústřední téma pontifikátu Jana XXIII., na téma míru.

1 Životopis

Jan XXIII., vlastním jménem Angelo Giuseppe Roncalli, se narodil 25. listopadu 1881 v malé vesnici Sotto il Monte v bergamské provincii v Itálii. Angelovými rodiči byli Giovanni Battista Roncalli a jeho žena Marianna, rozená Mazzolová. Ještě téhož dne, kdy se narodil, byl pokřtěn v místním kostele. Kmotrem se mu stal strýc Zaviero, který vždy zvláště dbal na jeho výchovu a vzdělání v křesťanské víře. Angelovi rodiče byli chudí rolníci a celý jeho život byl tak chudobou velice ovlivněn. Ne však v negativním slova smyslu, nýbrž spíše z ní vycházela pokora, pracovitost a blízký vztah k chudým lidem. Nebo, jak můžeme číst v jednom z životopisů, „z této chudoby vznikla pokora a vděčnost vůči Bohu, kterou si zachoval po celý život. Právě touto jednoduchostí, která nemá nic společného s naivitou či chudobou charakteru, se mu dařilo stavět most ke všem lidem.“¹ Hned na začátku jeho života jsme tak našli první pilíř, který se stal jedním ze základů, na nichž později také jako Jan XXIII. budoval svoje dílo.

Od roku 1887 navštěvoval Angelo místní základní školu. Všichni předpokládali, že se stane sedlákem jako jeho otec a mnoho dalších Roncalliů před nimi, ale Angelovým přáním bylo stát se knězem. Tuto touhu vyjevil místnímu faráři Donu Francescu Rebuzzinimu, který mu v jeho cestě pomohl. Nejprve o synově přání promluvil s Angelovým otcem a následně mu u svého přítele Dona Bollise domluvil hodiny latiny, která byla ke studiu nezbytná. Tak tedy po absolvování tříleté školní docházky v Sotto il Monte, odešel do papežského internátu v Celanu. Studium bylo hned z několika důvodů příliš náročné (nastoupil rovnou do třetího ročníku, byl proto o mnoho mladší než ostatní spolužáci, navíc musel každý den absolvovat dlouhou pěší cestu do školy a zpět), proto jej ještě před uplynutím prvního roku ukončil. Jeho vyhlídky na to stát se knězem tak byly téměř mizivé. Znovu mu však pomohl Don Rebuzziny - studium na kněze bylo pro chudé rolníky příliš drahé, proto si ho rodiče nemohli dovolit zaplatit. Angelo byl však velice pilný, a tak se Donu Rebuzzinimu podařilo sehnat mecenáše, který mu umožnil zahájit studium v chlapeckém konviktu v Bergamu, kam roku 1892 nastoupil (Bergamo bylo v tehdejší době pro církev významné město a to hned z několika důvodů - jedním z nich je již zmíněný konvikt a seminář, ze kterého vzešlo mnoho kněží, druhým z nich je

¹ Rothmann, str.13

postavení Bergama v oblasti sociální - „bylo centrem vzniku sociálně katolického hnutí „Opera dei Congressi“ a po jeho zákazu „Katolické akce“.“² Mladý Angelo Roncalli byl tak od počátku v centru církevního sociálního dění).

V roce 1895 přestoupil do kněžského semináře a o pět let později zde studia dokončil. Pro výborné studijní výsledky byl poslán na další studia do papežského semináře v Římě, kde roku 1904 získal titul doktora teologie a 10. srpna téhož roku byl v Římě vysvěcen na kněze.

Svůj kněžský život začal v Bergamu, kde se stal sekretářem biskupa Radini-Tedeschiho, jenž jej pro celý život významně ovlivnil. Byl to muž angažovaný v Katolické akci, který nechtěl zůstat jen u slov, ale také jednat. Sám říkal, že „moudrost nespočívá v tom, že se nic nepodnikne. Moudrost znamená jednat, a sice jednat správně“³. Od svého biskupa přejal Roncalli také životní heslo, kterým bylo „Oboedientia et pax“, překládané jako „poslušnost a pokoj“⁴, kterým se až do konce života snažil řídit a také ho vnášet mezi ostatní lidi. Pomalu zde narážíme na další, rozhodně nezanedbatelné, téma pontifikátu Jana XXIII. a vůbec celého jeho života. Je jím pokoj, mír. Století, ve kterém žil, bylo poznamenáno dvěma světovými válkami a následnou studenou válkou. Poznal utrpení, které válka přináší, i to, že není správným řešením jakéhokoliv konfliktu. Svou otevřeností a láskou ke všem lidem vytrvale hlásal mír mezi národy i mezi jednotlivci a téma míru se stalo jedním z ústředních témat jeho pontifikátu.

Vraťme se ale do roku 1915, kdy měl Roncalli první možnost setkat se s hrůzami války. Byl povolán do vojenské služby a působil ve vojenských lazaretech jako sanitní poddůstojník. Po válce se vrátil do Bergama, kde v rámci Katolické akce organizoval hnutí žen a mládeže. „Založil první žákovský domov v paláci Marenzi, aby poskytoval ochranu a oporu především venkovské mládeži, která studovala ve městě.“⁵ Na základě této myšlenky se brzy začaly rodit nové podobné domovy a zařízení, jejichž řízením v rámci „Alexandrova díla“ byl Roncalli zpočátku pověřen.⁶

² Rothmann, str.24

³ Rothmann, str.28

⁴ Rothmann, str.38

⁵ Kumpf, str.37

⁶ srov. Kumpf, str.37

Brzy mu však byl svěřen nový úkol. 3. března 1925 byl jmenován titulárním arcibiskupem areopolským a apoštolským vizitátorem v Bulharsku, kam záhy odcestoval. V této zemi se otevírá další téma jeho života a díla, které bych později ráda zdůraznila, a sice ekumenismus. V Bulharsku, kde díky svému vřelému vztahu i ke všem „maličkým“ navštívil téměř každou katolickou obec, měl možnost navazovat kontakty také s církví pravoslavnou, která zde má jasnou početní převahu. Vztah Říma s ortodoxní církví se tehdy nacházel na bodu mrazu. Roncalli si z toho však nic nedělal, navštěvoval různé hodnostáře, chodil na ortodoxní bohoslužby a nechával tak trochu tát ledy.⁷ Svým vstřícným a lidským chováním udělal jistě významný krok pro budoucí vývoj vztahů obou církví.

Po téměř deseti letech, během kterých si Bulharsko zamiloval, byl Roncalli jmenován apoštolským delegátem v Turecku a Řecku. V roce 1934 tedy odjel do Istanbulu. Také zde hojně uplatnil své umění navazovat vztahy s lidmi. Pohyboval se na jedné straně mezi muslimy a na straně druhé, tedy v Řecku, opět mezi pravoslavnou církví. Musel se proto zpočátku vypořádávat se značnou nedůvěrou, opět však vyvstal prostor pro sblížení obou církví, jejichž odcizení pociťoval jako velikou bolest. Jeden z prvních kroků bylo setkání s cařihradským patriarchou Benjaminem.⁸ Díky tomu, že nehleděl na lidi podle toho, ke které víře nebo politice se hlásí, mohl pomoci mnoha lidem, zvláště během světové války, která brzy po jeho příchodu vypukla. Na území Řecka pomohl k odstranění blokády ve prospěch humanitární pomoci spojenců⁹, zprostředkoval a rozdělil hladovějícím Řekům na 400 000 tun potravin¹⁰. Neutralitu Turecka zase využíval k tomu, aby přes jeho území pomohl mnoha lidem, zvláště židům, k útěku. Byl tak „*jedním z mála, kdo se nepokrytě zasazuje za pronásledované lidi bez ohledu na náboženství a rasu*“.¹¹ A pravděpodobně právě díky této své touze pomáhat všem lidem bez rozdílu byl v pomoci tolik úspěšný, neboť na obou válčících stranách bylo mnoho lidí dobré vůle, kteří se rádi přidali ke správné věci, aby, jak jen to jde, zmírnili hrůzy války.

Krátce před jejím koncem byl Roncalli z Istanbulu odvolán a jmenován nunciem ve Francii, kde se 1. ledna 1945 ujal svého nového úřadu. Ani ve Francii

⁷ srov. Rothmann, str.36

⁸ srov. Kumpf, str. 41

⁹ srov. Rothmann, str.38

¹⁰ srov. Kumpf, str.73

¹¹ Rothmann, str. 38

nebyl jeho úkol jednoduchý. Přišel do země válkou poraněné nejen na těle, ale i na duši, která hledala různé viníky za své bolesti. Mnoho francouzských biskupů bylo obviněno z kolaborace a francouzská vláda žádala jejich odstoupení. Roncalli se však neunáhloval a žádal pečlivé přezkoumání jejich případů. Ze třiceti obviněných byli nakonec jen tři biskupové odvoláni nebo přeloženi. Dalším velice důležitým úkolem, kterého se nuncius zhostil, bylo zprostředkovávání vztahů mezi Francií a Německem. Aby tyto státy našly společnou řeč, mělo důležitý význam pro vznik mnoha mezinárodních organizací, které se v poválečné době utvářely.

Roncalli nikoho neobviňoval ani neodsuzoval, nehleděl na národnost nebo příslušnost k politické straně (někdy mu bylo vyčítáno, že navazuje neoficiální kontakty také směrem na východ, což se však v budoucnu ukázalo jako velice moudrý a významný krok), vždy ho zajímal člověk. Jeho dům v Paříži byl otevřený všem, setkávali se tam ministři, poslanci, diplomaté, učenci, básníci, umělci... ti všichni zde spolu mohli komunikovat, debatovat, vést dialog. Tehdejší francouzský ministr zahraničí a otec myšlenky Evropské unie Robert Schuman o Roncallim řekl: *„Je to jediný člověk v Paříži, v jehož přítomnosti zakoušíte přímo fyzický pocit míru.“*¹² Nezůstával však pouze mezi politiky, umělci nebo jinak významnými lidmi, *„záleželo mu mnoho na osobním kontaktu především s dělníky a rolníky. Často chodil na procházku. Kde jen mohl, zasazoval se o sociální zlepšení hospodářsky poškozených vrstev obyvatelstva.“*¹³ Tento zájem o obyčejné lidi projevoval také v Benátkách, kde byl roku 1953, už jako kardinál, jmenován patriarchou.

8. říjen 1958 byl dnem, který vedl k poslednímu zlomu v Roncalliho „kariéře“. Zemřel papež Pius XII. a do Říma bylo svoláno konkláve, kam odjel i benátský patriarcha, který zde byl 28. října v jedenáctém volebním kole zvolen papežem a přijal jméno Jan XXIII. Tato volba byla poněkud nečekaná a mnoho lidí zřejmě překvapila. Sami kardinálové, tedy volitelé hlavy církve, uváděli, že *„má být chápán jen jako „papež přechodu“, který by vedl církev po několik let v navyklém chodu.“*¹⁴ Jak velice se zmýlili, se ukázalo už zanedlouho, když Jan XXIII. oznámil úmysl svolat II. Vatikánský ekumenický koncil. Cílem tohoto

¹² Rothmann, str. 54

¹³ Kumpf, str.43

¹⁴ Bühlmann, str.73

koncilu, jak sám řekl, „není nové dogma nebo urovnání rozepře v otázkách víry, nýbrž otevření se modernímu světu“.¹⁵ Byl reakcí na změnu postavení církve ve společnosti, které s sebou přinesl probíhající proces sekularizace. Heslem koncilu bylo „aggiornamento“, zdnešnění, tedy hledání cesty jak, novým způsobem promlouvat k lidem, neboli již zmiňované otevření se modernímu světu. Koncil byl zahájen 11. října 1962 a do jeho konce v roce 1965 se sešel ve čtyřech zasedáních (Jan XXIII. se účastnil pouze prvního z nich, dalším předsedal jeho nástupce Pavel VI.). Koncil přinesl řadu dokumentů a znamenal zásadní změnu ve smýšlení katolické církve.

Pokračoval také ve svém zájmu o sociální otázky doby. K sedmdesátému výročí první sociální encykliky Rerum novarum, vydal v roce 1962 encykliku Mater et magistra, která se snaží o aktualizaci předchozích dokumentů a zaměřuje se na nově se objevující problémy, mezi které patří problematika rozvojových zemí, otázka nezbytnosti mezinárodní ekonomické spolupráce a další.¹⁶

Ve světě se mezi tím vyostřuje studená válka. V Berlíně se staví Berlínská zeď a objevuje se hrozba atomové války - Karibská krize. V reakci na Karibskou krizi vysílá 10.9. 1962 „rozhlasové mírové poselství všem národům s důraznou prosbou o zachování míru.“¹⁷ Zároveň také intervenuje na úrovni politické. „Koncem října zahajuje intenzivní diplomatické úsilí o zmírnění krize, posílá osobní vyslance ke Kennedymu a Chruščovovi.“¹⁸ Oba státníci později vyzdvihli velký podíl Jana XXIII. na mírovém řešení konfliktu.¹⁹ Jako reakci na dění ve světě, především na probíhající nukleární zbrojení, vydal papež 11. dubna 1963 encykliku Pacem in terris. Encyklika je věnována v první řadě míru, ke kterému naléhavě vyzývá. Dále se zabývá pojmem lidské důstojnosti a obsahuje také reflexi církve nad lidskými právy.²⁰ Její zvláštností je, že „je to první církevní dokument, který je adresován nejen věřícím, ale také všem lidem dobré vůle“²¹, což podtrhuje důležitost toho, aby se do snahy o zachování míru zapojili lidé na celém světě.

¹⁵ Rothmann, str.64

¹⁶ srov. Kompendium sociální nauky církve, str. 73

¹⁷ Rothmann, str.65

¹⁸ Rothmann, str.65

¹⁹ srov. Rothmann, str.65

²⁰ srov. Kompendium sociální nauky církve, str.73

²¹ Kompendium sociální nauky církve, str. 73

Stejně jako během celého svého života i v době pontifikátu si Jan XXIII. zachoval velice vřelý vztah k obyčejným lidem. Ačkoliv to do té doby nebylo zvykem, navštěvoval papež pravidelně římské farnosti, obyčejné městské čtvrti, nemocnice, a dokonce také vězení.²² Jak řekl ve svém inauguračním projevu, chtěl být především pastýřem. Ne státníkem, diplomatem nebo učencem, ale dobrým pastýřem.²³

Jan XXIII. však nakonec zvládal hned několik těchto rolí najednou. Německý teolog Karl Rahner o významu jeho pontifikátu řekl: „*Přechodný papež Jan XXIII. zajistil přechod církve do budoucnosti.*“²⁴

Jan XXIII. zemřel 3. června 1963. Po jeho smrti byl „*v mnoha zemích nařízen několikadenní státní smutek. Vlajky byly staženy na půl žerdi, jak u buckinghamského paláce, sídla hlavy církve Anglie a Skotska, tak u skleněného paláce Spojených národů. Světová rada církví, představitelé židovstva i muslimské státy si s uznáním připomínaly zesnulého. Tyto četné reakce se rovnaly mohutnému plebiscitu pro jednotu všech lidí dobré vůle, jednotu, o niž papež, otec a bratr všech lidí, celou svou bytostí a svým působením usiloval. Všechny hlasy oslavovaly muže míru...*“²⁵

²² Halas, str. 422

²³ srov. Kumpf, str. 58-59

²⁴ Halas, str. 427

²⁵ Bühlmann, str. 112

2 Otázka míru v době studené války

2.1 Dobové souvislosti

Jana XXIII. prožil 20. století se všemi hrůzami, které přineslo. Jako sanitní poddůstojník se účastnil první světové války a také utrpení druhé války pocíťoval velice zblízka, když se jako apoštolský delegát snažil pomáhat obětem násilí a nenávisti, ať už se jednalo o hladovějící v Řecku nebo Židy snažící se zachránit útekem do Svaté země přes neutrální Turecko. Jak se například můžeme dočíst, „*projevoval zcela konkrétně starostlivost o následky války, o zajatce, uprchlíky, pohřešované, pronásledované. Opakovaně se mu dařilo získat výjezdní víza pro Židy, kteří už byli odsouzeni do koncentračního tábora.*“²⁶

Ani po skončení těchto válek však nenastal vytoužený mír. Zbraně, které se používaly ve studené válce, jež brzy po uzavření míru přišla, sice nebyly tanky a válečné letouny, byly však také nebezpečné a na mnoha místech přinášely nevinným lidem život ve strachu.

Studenou válkou označujeme období od roku 1947 do rozpadu Sovětského svazu v roce 1991. Jednalo se o dobu, kdy mezi sebou soupeřily dvě světové velmoci, a sice USA a SSSR. USA spolu se spojenci sdruženými v NATO tvořily tzv. západní blok, SSSR a státy Varšavské smlouvy blok východní. Válka měla podobu závodů ve zbrojení, ať už se týkalo zbraní konvenčních nebo nově také nukleárních, soupeřilo se též na poli ekonomickém či technologickém. Asi nejvýznamnějšími a zároveň nejznámějšími konfrontacemi studené války jsou Berlínská blokáda spolu se stavbou Berlínské zdi a Karibská krize (často také nazývána Kubánská). Oba tyto konflikty proběhly za života Roncalliho, v době Karibské krize už papeže Jana XXIII., proto bych se o nich ráda zmínila trochu podrobněji.

2.1.1 Berlín

Otázka Německa a jeho rozdělení se stala jedním z hlavních předmětů sporu po druhé světové válce. Po porážce bylo rozděleno na čtyři okupační sektory – americký, britský, francouzský a sovětský. Rozdělení mělo být pouze na

²⁶ Bühlmann, str.41

přechodnou dobu, a skutečně první tři jmenované sektory se brzy spojily v tzv. Trizonii, která dala vznik pozdější Spolkové republice Německo. V sovětské části se k moci dostával komunismus v čele se Stalinem, který chtěl v Německu prosadit svůj vliv. Vznikla tak Německá demokratická republika. Stejně jako celé Německo, bylo rozděleno také jeho hlavní město. Problém Berlína spočíval v tom, že byl dokola obklopen sovětskou zónou. Tak, když západní Berlín odmítl přijmout stejnou měnu, která platila ve východním Německu (což by znamenalo ekonomickou závislost západního Berlína na Sovětském svazu), ale proběhla v něm stejná měnová reforma jako v Německu západním, vyhlásil v červnu roku 1948 Sovětský svaz blokádu pozemních přístupových komunikací k západnímu Berlínu. Jelikož násilné řešení situace by mohlo vyvolat ozbrojený konflikt, který by mohl vyústit v otevřenou válku, což si nikdo nepřál, bylo odpovědí západních států zřízení leteckého mostu, kterým bylo město zásobováno. Přes veškeré problémy a nedostatek surovin se západní Berlín nevzdával a Stalinovi nakonec nezbylo než blokádu, trvající bezmála jeden rok, zrušit.²⁷

Berlínská krize byla jen jedním z konfliktů, které město potkaly. Západní Berlín se v objetí komunistického východního Německa stal relativně snadnou únikovou cestou. Hranici mezi oběma jeho částmi nebylo možné příliš dobře kontrolovat, proto řada obyvatel NDR, především z řad inteligence, zvolila Berlín za startovní místo své emigrace. Tuto skutečnost neslo sovětské velení s nelibostí, proto se rozhodlo zavést opatření, která by útěkům do západního světa zamezila. Konečnou podobou tohoto řešení bylo rozhodnutí pro stavbu Berlínské zdi, která se započala v noci z 12. na 13. srpna roku 1961. Zprvu měla podobu pouze ostnatého drátu, který byl během několika měsíců nahrazen skutečnou zdí kolem celého západního Berlína a došlo tak k uzavření hranic východního a západního bloku. Berlínská zeď se stala jedním z nejznámějších symbolů studené války.

Jan XXIII. se k této situaci nemohl nevyjádřit. Po postavení Berlínské zdi se na obě velmoci obrátil s výzvou, aby se snažily najít možnosti odzbrojení a svobodného jednání. Ačkoliv tento akt neměl žádný reálný dopad pro odzbrojení, byl důležitý v postoji Sovětského svazu k Vatikánu, který jím přestal být vnímán jako výhradní spojenec Západu.²⁸ Toto nové vnímání Vatikánu

²⁷ srov. <http://studena.valka.cz/blokada.htm> (12.3. 2009)

²⁸ srov. <http://www.jaroslav-horejsi.cz/vatikan.htm> (12.3.2009)

a osoby Jana XXIII. hrálo jistě velkou roli v tom, jakou váhu přikládaly obě strany papežově intervenci během Karibské krize, která hýbala světem přibližně o rok později.

2.1.2 Karibská krize

Zatímco v Evropě byla stavěna Berlínská zeď, chystalo se ve světě jiné nebezpečí. Po revoluci na Kubě v roce 1959 se k moci dostal Fidel Castro, sympatizující s myšlenkami komunismu. Komunismus tak začal mít vliv na hospodářskou situaci v zemi, byla vydávána opatření omezující různé obchodní firmy, což nejvíce pocítili Američané, kteří zde podnikali. Následkem tohoto bylo přerušení obchodu s Kubou, která reagovala příklonem k Sovětskému svazu, jež situace využil a začal ji podporovat.

SSSR se rozhodl využít svého postavení na Kubě a umístit zde jaderné rakety. Tento krok měl upevnit postavení Sovětského svazu a s argumentem „vyrovnání sil“ odpovídal na přítomnost amerických raket v Turecku. Pod vedením Nikity Sergejeviče Chruščova začaly od poloviny roku 1962 putovat na Kubu rakety a zároveň se zde začala budovat raketová základna. Celá operace měla proběhnout tajně, bez vědomí Západu. Američané však nakonec stavbu této základny objevili a došlo tak k události, kterou si celý svět připomíná jako Karibskou krizi.

Prezident Kennedy spolu se svými poradci začal uvažovat o různých řešeních situace a zvažovat rizika jednotlivých návrhů. Byl na něho činěn nátlak, aby Kubu vojensky napadl, Kennedy se však nakonec rozhodl pro blokádu ostrova, která měla zabránit dovozu dalších raket a která poskytovala prostor pro nalezení politického řešení.²⁹ Blokáda byla zahájena 24.10.1962. Chruščov nejprve prohlásil, že „*se nedá zastrašit a že sovětské lodě budou blokádu ignorovat.*“³⁰ Svět tak stál na pokraji jaderné války... Jak jsem již předeslala, hrál v hledání smíru mezi oběma stranami v době krize důležitou roli Jan XXIII. Jeho podíl na řešení situace zůstal většině světa neznámý, avšak „*mezi historiky panuje*

²⁹ srov. Naše vojsko, str. 48-50

³⁰ Naše vojsko, str. 48-50

shodné mínění, že papežova intervence byla pro odvrácení katastrofy velmi významná, ne-li rozhodující.“³¹

Papeže probudili v noci na 25. října se zprávou, že prezident Kennedy dal Sovětskému svazu ultimatum. Jan XXIII. ihned pověřil své nejbližší spolupracovníky, aby navrhli text poselství a sám se odebral do soukromé kaple k modlitbě. Když mu za několik hodin předložili návrh textu, papež ho téměř celý přeformuloval. Ještě v noci obdržela text v ruském a anglickém překladu příslušná velvyslanectví.³² Poté vyzval papež znovu obě velmoci k urovnání konfliktu slovy: *„Církvi neleží nic více na srdci než mír a bratrská svornost mezi lidmi. Neúnavně pracuje, aby zajistila tato dobra. V této souvislosti jsme připomněli vážné povinnosti těch, kteří jsou odpovědnými nositeli moci. Připojili jsme k tomu: Nechť dbají svého svědomí! Aby přece slyšeli úzkostlivý výkřik, který stoupá k nebi ze všech koutů světa z úst nevinných dětí i starců, od jednotlivců i od různých společností: Mír! Mír!*

Obnovujeme dnes tato slavnostní zapřísahání. Obracíme se na vlády s úpěnlivou prosbou, aby nezůstávaly hluché k tomuto výkřiku lidstva. Aby učinily vše, co jen mohou, aby zachránily mír. Ušetří tak svět války, jejichž děsivé následky nemůžeme nikdy předvídat.“³³ Celý svět sledoval v těchto dnech dění na Kubě se zatajeným dechem. Ke všem obávané intervenci však nakonec, jistě také zásluhou Jana XXIII., nedošlo. Sovětské lodě se zastavily na hranici americké blokády, následovala korespondence mezi Kennedym a Chruščovem, kdy se snažili najít východisko z této situace. Ke konečnému usnesení se obě mocnosti dobraly 28. října 1962.³⁴ USA a SSSR uzavřely dohodu o tom, že sovětské rakety budou z Kuby staženy výměnou za slib, že Spojené státy Kubu nenapadnou. Američané pak ještě (neoficiálně) stáhli svoje rakety z Itálie a Turecka.³⁵

„Svět se zastavil na pokraji nukleární katastrofy.“³⁶

³¹ <http://www.jaroslav-horejsi.cz/vatikan.htm> (12.3. 2009)

³² srov. Gelmi, str. 287

³³ Kumpf, str. 103

³⁴ srov. Nálevka, str.51

³⁵ srov. Vzpomínky N. S. Chruščova, str. 186

³⁶ srov. Nálevka, str.51

2.1.2.1 Pozitivní důsledky Karibské krize

Zkušenost získaná v Karibské krizi, vedla k různým protiopatřením, za cílem zabránit podobné situaci a omezit jaderné nebezpečí, které by Zemi díky vyvíjeným zbraním hrozilo. V říjnu 1963 byla například podepsána smlouva o částečném zastavení jaderných zkoušek³⁷, v roce 1968 následovala smlouva o nešíření jaderných zbraní.³⁸ V nadcházejících letech docházelo k dalšímu a dalšímu omezování a korigování vlastnění jaderných zbraní i zbraní hromadného ničení. V roce 1970 bylo zahájeno jednání o omezení strategických jaderných zbraní, prozatímní dohoda byla podepsána o dva roky později. Téhož roku byla podepsána také smlouva o omezení systému protiraketové obrany a další. Do roku 1962 podobné smlouvy podepisovány nebyly³⁹

2.2 Reakce církve na krizovou mezinárodní situaci

Probíhající studená válka, jejíž naléhavost si v této době uvědomil celý svět, nemohla nechat klidnou ani církve. Již jsem se zmiňovala o výzvách Jana XXIII. k hlavám obou nepřátelených mocností i o roli, kterou během Karibské krize sehrál, mluvila jsem o jeho výzvě k míru a za zmínku by jistě stála i jeho rozhlasová poselství.⁴⁰ To vše bylo v roce 1963 korunováno encyklikou *Pacem in terris*. Tento dokument vydaný 11.dubna 1963 pojednává o otázce světového míru. Je odpovědí na situaci ve světě a reakcí na proběhlou Karibskou krizi. Na rozdíl od předchozích encyklik, promlouvá *Pacem in terris* nejen k věřícím

³⁷ srov. Aron, str. 410

³⁸ „Myšlenkou této smlouvy je, že se státy, které vlastní jaderné zbraně, zaváží k jadernému odzbrojení, zatímco státy, které nevládní jaderné zbraně se vzdají práva je vyrábět nebo je jinak získávat. Pod podmínkou, že nebudou vyrábět jaderné zbraně, byl nejaderným státům (tj. těm, které nedisponují jadernými zbraněmi) přislíben rovnoprávný přístup k jaderné technologii. Pět jaderných zemí oficiálně uznaných Smlouvou jsou ty, které získaly jaderné zbraně do roku 1967: Čína, Francie, Rusko, Velká Británie a USA. Tato Smlouva je v současné době podepsána 187 zeměmi.“ <http://www.greenpeace.org/czech/kampane2/odzbrojen/jzbrane> (16.3. 2009)

³⁹ srov. http://studena.valka.cz/mezniky_jaderneho_veku.htm (16.3.2009)

⁴⁰ Z prvního rozhlasového poselství z 29. října 1958: „Nyní však budiž nám dovoleno, abychom se obrátili k vedoucím osobnostem všech národů, v jejichž rukou leží osudy jednotlivých národů, jejich budoucnost a jejich naděje. Proč se konečně spravedlivým způsobem neurovnají spory a napětí? Proč se užívá lidského ducha a bohatství raději k tomu, aby se zhotovily zbraně – strašné nástroje smrti a zničení – než aby se použily k zvýšení blahobytu všech národů, zvláště však těch, které trpí nouzí?“ *A dále pokračuje, „nikoliv nové hrůzné zbraně, které děsí naši dobu a mohou být příčinou bratrovraždy a obecného zničení, nýbrž mír. Mír, v němž celá lidská rodina může svobodně žít, růst a kvést...“* Kumpf str. 62

křesťanům, ale ke „*všem lidem dobré vůle*“.⁴¹ Touto všeobecností poukazuje na to, že téma míru se týká všech lidí nezávisle na jejich vyznání, původu nebo místě bydliště, že na uskutečňování míru se máme podílet všichni společně.

Mír však není jediným tématem encykliky, nebo možná přesněji řečeno, je zde nahlížen skrze člověka, skrze jednotlivé aspekty, které s mírem souvisí a na nichž mír závisí. Doba studené války byla dobou, kdy se opět výrazněji dostávala do popředí otázka lidské důstojnosti, otázka lidských práv a povinností. A právě to jsou témata, o kterých encyklika pojednává.

Na následujících stránkách bych se ráda věnovala rozboru vybraných částí *Pacem in terris*, pokusila se o jejich charakteristiku a zasazení do kontextu doby a života papeže Jana.

2.2.1 Encyklika *Pacem in terris*

2.2.1.1 Otázka lidských práv

Encyklika *Pacem in terris* „*obsahuje první hlubší reflexi církve nad lidskými právy*“.⁴² Můžeme si klást otázku, jak je to možné, když o tématu lidských práv slyšíme, pokud ne téměř dvě století, tak alespoň do roku 1948, kdy vznikla Všeobecná deklarace lidských práv OSN. Ráda bych proto začala krátkým vzhledem do historie.

Začněme tento historický exkurz v 18. století, a sice před rokem 1789. Do té doby, tedy do Velké francouzské revoluce, fungovalo běžně v evropských státech spojení církevní a státní moci, stát a církve byly provázány. Francouzskou revolucí byl tomuto učiněn konec, čímž církve ztratila svá dosavadní privilegia (ať už v oblasti mocenské či finanční) a byla oslabena její autorita. 26. srpna 1789 byla vydána Deklarace práv člověka a občana. Jednalo se o dokument, který se stal stěžejním pro pozdější definování základních práv člověka, obsahující jako první zásady, které dnes považujeme za nesporné. Mluví o rovnosti všech lidí, právu na svobodu, vlastnictví, bezpečnost. V 10. článku Deklarace se hovoří také o tom, že „*Nikomu se nesmí dít újma pro jeho názory, i náboženské*“⁴³, čímž se náboženství stává předmětem svobodné volby každého člověka. Dochází tak

⁴¹ *Pacem in terris*, 172

⁴² *Kompendium sociální nauky církve*, 95

⁴³ *Deklarace práv člověka a občana*, 10

zároveň ke změně legislativy, která doposud souzněla s církevními nařízeními. Stát se touto změnou legislativy (např. legalizace rozvodu) dostává do rozporu s některými morálními principy církve, což církev vnímá jako útok na svou morálku a celé toto porevoluční dění odmítá. Začíná tak její boj proti „modernismu“, krok poměrně nešťastný, neboť na dlouhou dobu zabránil dialogu mezi církví a společností. Během následujících let nejenže docházelo k určitým nešťastným prohlášením, jako byl například nesouhlas papeže Řehoře XVI. se svobodou svědomí, ale také nepřihlášení se k mnoha věcem moudrým, jako byla například právě lidská práva. Proto je Janovo otevření se světu a přihlášení se ke Všeobecné deklaraci lidských práv revolučnější a důležitější, než se na první pohled může zdát.⁴⁴

*„Za základ jakéhokoli soužití, má-li být spořádané a plodné, je nutno uznat zásadu, že každý člověk je osoba, tj. že je mu vrozen rozum a svobodná vůle, a tedy že je nositelem práv a povinností, které pramení přímo z této jeho povahy“.*⁴⁵ Takto začíná Jan XXIII. úvahu o lidských právech. Podobně mluví i Všeobecná deklarace lidských práv, když říká, že „uznání přirozené důstojnosti a rovných a nezcizitelných práv členů lidské rodiny je základem svobody, spravedlnosti a míru ve světě.“⁴⁶ Oba dokumenty zdůrazňují rovnost všech lidí, což je důvod toho, proč lidská práva náleží opravdu každému člověku. Tuto rovnost křesťanství odvozuje ze stejné důstojnosti všech lidí („všichni lidé jsou si co do své přirozené důstojnosti rovni“⁴⁷), neboť jsou stvořeni k obrazu a podobě Boží. Proto lidská práva náleží skutečně všem, nehledě na jakoukoliv vnější charakteristiku.

Ráda bych nyní některá konkrétní práva zmíněná v encyklice porovнала s kontextem Všeobecné deklarace lidských práv a soudobé situace ve světě, což možná ozřejmí zdůrazňování právě těchto práv.

Jako první je v *Pacem in terris* zmíněno právo na život a jeho důstojnou úroveň. Říká, že „člověk má právo na život, na tělesnou nedotknutelnost, na nutné a dostatečné prostředky k důstojnému způsobu života“.⁴⁸ Článek 3 Deklarace

⁴⁴ srov. přednášky předmětu Praktická teologie II.

⁴⁵ *Pacem in terris*, 9

⁴⁶ Všeobecná deklarace lidských práv, preambule

⁴⁷ *Pacem in terris*, 44

⁴⁸ *Pacem in terris*, 11

mluví o tom, že „každý má právo na život, svobodu a osobní bezpečnost“.⁴⁹ Právo na život je zcela základním právem člověka, proto je také zmiňováno hned v úvodu obou dokumentů. I přes jeho důležitost a nezpochybnitelnost bylo však v dějinách často porušováno. Toto porušování se může dít mnoha způsoby, záleží na tom, nakolik do hloubky právo na život vnímáme a definujeme. Kdybychom však pro zjednodušení měli zůstat pouze u holého faktu vzetí něčího života, jakožto naplnění porušení tohoto práva, můžeme, opět zjednodušeným pohledem, vidět dvě hlavní možnosti, jak se toto může dít. Jedním z nich je zabití člověka člověkem, vražda z nenávisti, žárlivosti, pro peníze... a mnohé další, které jsou veřejností odsuzovány a byly a jsou trestány. Ke druhé variantě se dostaneme, pokud začneme přemýšlet v hromadnějším měřítku. Netřeba hledět do historie, sama probíhající studená válka a nastolený komunistický režim toto právo nesčetněkrát porušovaly. Bohužel to byla často vládnoucí moc a její představitelé, kteří základní práva systematicky porušovali, o nějakém potrestání, které by bylo přirozeným důsledkem vedoucím k prevenci dalšího porušování, tedy nelze ani uvažovat. Proto bylo potřeba na toto právo vyčítavým hlasem poukazovat, jak to mnohé hlasy, mezi něž patří i hlas encykliky, dělaly.

Další práva, o nichž zde můžeme číst je „svoboda projevovat svůj názor a šířit jej, (...) být o veřejném dění informován podle pravdy“⁵⁰, nebo „právo na soukromé vlastnictví“.⁵¹ Toto právo je zmíněno již v mnoha předchozích církevních dokumentech, zejména sociálních encyklikách, a nejinak je tomu i na úrovni světové, kde čteme, že „každý má právo vlastnit majetek jak sám, tak spolu s jinými. Nikdo nesmí být svévolně zbaven svého majetku.“⁵² První církevní sociální encykliky reagují na tehdy se objevující otázku komunismu, který chtěl problém rozdílu mezi bohatou a chudou vrstvou obyvatelstva řešit zrušením soukromého a vytvořením společného vlastnictví, otázku, která byla velice aktuální i v současnosti, neboť komunistická moc se od té doby ještě rozšířila. Jak ukazují již zmíněné dokumenty, nebylo toto řešení považováno za správné, neboť „právo mít soukromý majetek je člověku dáno od přirozenosti“⁵³, toto právo je

⁴⁹ Všeobecná deklarace lidských práv, 3

⁵⁰ Pacem in terris, 12

⁵¹ Pacem in terris, 21

⁵² Všeobecná deklarace lidských práv, 17

⁵³ Rerum novarum, 5

„podporou a současně podnětem pro uplatňování svobody“⁵⁴ a zároveň „přispívá ke klidu a pořádku v rodinném životě a podporuje i vnitřní mír a blahobyt země.“⁵⁵

V neposlední řadě je zde také zmíněno právo „*soukromě i veřejně vyznávat své náboženství*“.⁵⁶ Slovy Všeobecné deklarace má každý „*právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství; toto právo zahrnuje v sobě i volnost změnit své náboženství nebo víru, jakož i svobodu projevat své náboženství nebo víru, sám nebo společně s jinými, ať veřejně nebo soukromě, vyučováním, prováděním náboženských úkonů, bohoslužbou a zachováváním obřadů.*“⁵⁷ Přihlášení se církve k tomuto právu bylo velice revolučním krokem, neboť učinilo z náboženství předmět svobodné volby člověka. Člověk má právo zvolit si svou víru, k nějakému náboženství se hlásit, nebo nehlásit. Jako nikdo nemá právo vnucovat mu jakoukoliv víru, nemá právo mu v jeho víře ani bránit, jak se tomu dělo v zemích ovládaných komunistickým režimem, jenž se programově hlásil k ateismu.

Tolik podrobněji k lidským právům. Snažila jsem se pro ilustraci vybrat práva zcela zásadní, na nichž by se dal dobře ukázat stav tehdejší společnosti a její vztah k lidským právům. Další práva, o kterých encyklika mluví, už jen zmíním. Patří k nim například právo na svobodu pobytu a pohybu, právo účastnit se veřejného života, shromažďovací právo, právo svobodně projevat svůj názor a další.

Jan XXIII. vyzývá svět k míru. Říká, že „*církvi neleží nic více na srdci než mír a bratrská svornost mezi lidmi.*“⁵⁸ Mír však není možný bez vzájemného respektu, bez uznávání druhého jako sobě rovného, bez respektování jeho práv, bez dodržování lidských práv. Proto encyklika věnovaná míru začíná právě jimi.

S lidskými právy, a s právy obecně, jsou neodmyslitelně spjaty také určité povinnosti. Mluvíme-li o dodržování lidských práv, mluvíme vlastně o povinnostech druhých lidí k právům člověka, neboli, jak říká Jan XXIII., „*přirozenému právu jednoho odpovídá určitá povinnost ze strany druhých lidí:*

⁵⁴ Mater et Magistra, 109

⁵⁵ Pacem in terris, 21

⁵⁶ Pacem in terris, 14

⁵⁷ Všeobecná deklarace lidských práv, 18

⁵⁸ Kumpf, str. 103

*povinnost uznávat ono právo a mít ho v úctě*⁵⁹. Člověk není na světě sám, ale žije ve společenství s mnoha lidmi, které svým jednáním nějakým způsobem ovlivňuje. Nemůže si proto dělat, co se mu zlíbí, ale měl by vždy jednat s ohledem na druhé, na jejich práva. Nehledat jen dobro své, ale i dobro druhých, neboť „*ti, kdo se dožadují vlastních práv, ale na své povinnosti buď úplně zapomínají, nebo je plní nedostatečně, zasluhují přirovnat k lidem, kteří jednou rukou stavbu budují, druhou boří.*“⁶⁰

2.2.1.2 Veřejná moc

Naplňování a dodržování lidských práv má zajišťovat stát, který k tomuto účelu vlastní prostředky v podobě zákonů, vyhlášek a nejrůznějších nařízení. V případě porušení takovýchto norem následuje trest odpovídající závažnosti spáchaného činu. Trest má funkci výchovnou (má přispět k nápravě potrestaného), preventivní (má odradit od podobného jednání) a funkci ochrannou (má chránit společnost před pachatelem - jedná se o tresty odnětí svobody). Tuto praxi potvrzuje encyklika slovy: „*žádná pospolitost nemůže existovat, aniž v ní někdo stojí všem v čele a každého účinnými a stejnými prostředky pobízí k sledování společného cíle.*“⁶¹ Cílem každého státu, každé vlády, by měla být snaha o zajišťování obecného blaha.⁶² To spočívá v konání co největšího dobra pro co nejvíce lidí. Nejedná se však pouze o souhrn jednotlivých dober každého člověka, obecné blaho náleží všem.⁶³ „*Obsahuje souhrn oněch předpokladů společenského života, které lidem umožňují a usnadňují plný rozvoj všech hodnot jejich osobnosti.*“⁶⁴ Jedná se tedy o jakési nastavení společnosti, ke kterému má stát svou činností směřovat.

Často se však stává, že se stát o dodržování lidských práv nestará, nebo je dokonce sám porušuje (viz výše). Nebo například když cílem státu není směřování k obecnému blahu lidí, případně když si tento pojem pokrouťí a zneužije (může se tak dít zvýhodňováním nějaké skupiny občanů, neuznáváním některého z aspektů

⁵⁹ Pacem in terris, 30

⁶⁰ Pacem in terris, 30

⁶¹ Pacem in terris, 46

⁶² srov. Pacem in terris, 54

⁶³ srov. Kompendium sociální nauky církve, 164

⁶⁴ Mater et Magistra, 65

obecného blaha, které „*se týká celého člověka: tj. potřeb jak těla, tak i ducha*“⁶⁵ apod.) Dochází tak ke zneužívání moci, jevu nezřídka se objevujícímu v historii i současnosti. Proto spolu lidská práva a veřejná moc tak úzce souvisí, dochází-li totiž k nesprávnému užívání moci, bývá následkem, a často i prostředkem pro zvětšování svého vlivu, porušování práv občanů. Jak říká Jan XXIII., „*zkušenost ukazuje, že tam, kde veřejná moc selhává, se zejména v naší době víc a více zvětšují nerovnosti mezi občany a že proto lidská práva a povinnosti zůstávají jen na papíře.*“⁶⁶

2.2.1.3 Vztahy mezi státy

„*Mír v duši, mír mezi lidmi, mír ve světě - to je správná gradace.*“⁶⁷ Předchozí části encykliky byly věnovány právům každého člověka, vzájemnému respektování těchto práv mezi lidmi, mezi občany a státem. Vstupem do třetí části se dostáváme k otázce vztahů mezi státy, k otázce míru ve světě.

Stejně jako mezi lidmi, také mezi státy existují vzájemná práva a povinnosti, podle nichž se jejich vzájemné vztahy mají utvářet.⁶⁸ A tak jako porušování lidských práv může vést k narušení míru, může se stát, že nedodržováním práv mezi státy, se poruší i mír mezi nimi.

Důležitým principem vztahů mezi státy je, tak jako v lidskoprávní oblasti, stejná přirozená důstojnost každého státu⁶⁹, z čehož plyne, že všechny státy jsou si rovny.⁷⁰ Každý stát, stejně jako každý člověk, má právo na existenci a na vlastní rozvoj a není ospravedlnitelné, aby ho jiný stát ovládal nebo na jeho úkor sledoval své zájmy. „*Jako ve vztazích mezi jednotlivci lidé nemohou sledovat vlastní zájmy ke škodě druhého, stejně tak ani státy nesmějí usilovat o vlastní rozvoj způsobem, který s sebou nese nespravedlnost nebo utiskování druhého státu.*“⁷¹

V praxi samozřejmě poměrně často dochází ke střetu zájmů mezi státy, Jan XXIII. však zdůrazňuje, a to je hlavním poselstvím nejen této části encykliky, že není možné tyto spory řešit ozbrojenou silou, „*nýbrž, jak se sluší na lidi:*

⁶⁵ Pacem in terris, 57

⁶⁶ Pacem in terris, 63

⁶⁷ Kumpf, str. 109

⁶⁸ srov. Pacem in terris, 80

⁶⁹ Jednotlivé státy se podobají tělům, jejichž údy jsou lidé a jelikož všichni lidé mají stejnou přirozenou důstojnost, mají stejnou důstojnost také státy, neboť jsou těmito lidmi tvořeny. Srov. Pacem in terris, 89

⁷⁰ srov. Pacem in terris, 89

⁷¹ Pacem in terris, 92

vyjednáváním o důvodech a záměrech, posouzením situace podle pravdy a spravedlivou dohodou o sporných názorech.“⁷² Papež mluví ze zkušenosti se dvěma světovými válkami, které přinesly spoustu neštěstí, jež viděl často až příliš zblízka, a asi jako všichni lidé s takovou zkušeností si uvědomuje, že něčemu podobnému je do budoucna potřeba ze všech sil zabránit a předejít. Situace se po druhé světové válce ještě zhoršila, a sice o jaderné zbraně, jejichž použití by mělo nedozírné následky (vychází z událostí Karibské krize, na níž je *Pacem in terris* reakcí). Proto, říká, „*se přičí rozumu, že by v naší době, která si hrdě říká atomová, mohla být válka prostředkem k znovunabytí porušených práv.*“⁷³

Ačkoliv si s velikou pravděpodobností tento fakt uvědomovali také představitelé světových mocností, nepřestávalo se s procesem zbrojení za účelem, jak se tvrdilo, udržování míru, který plyne ze strachu před množstvím zbraní nepřátel. Představitel SSSR Chruščov na toto téma prohlásil: „*Prožíváme zvláštní válku, ve které se sice nestřílí, ale přesto jedna mocnost rozmísťuje zbraně co nejbližší druhé, aby mohla v případě potřeby spustit účinnou palbu.*“⁷⁴ A přesně o to šlo také v Karibské krizi, kdy se Sovětský svaz snažil držet Američany ve strachu z blízkosti atomových hlavic. Chruščov k tomuto sovětskému kroku říká: „*Každý rozumný člověk musí pochopit, že jsme nikdy nesledovali útočné cíle. Usilovali jsme pouze o mírové soužití a nezasahování do vnitřních záležitostí druhých zemí.*“⁷⁵ Ani toto nesledování útočných cílů, jak o něm mluví Chruščov, však nenachází u Jana XXIII. pochopení, naopak ho považuje za nepřipustné. Odsuzuje myšlenky, že mír může být v současnosti založen pouze na rovnováze zbraní. S bolestí sleduje stále se zvyšující počty zbraní na obou stranách, neboť zvýší-li se na jedné straně zbrojení, vystupňují se závody zbrojení i jinde, jak říká logika této rovnováhy.⁷⁶

Jak již bylo naznačeno, mír je tak založen na strachu jednoho národa před zbraněmi národa druhého. A aby ten, kdo se má bát, byl ten druhý, počty zbraní se neustále zvyšují. Také obyčejní lidé žijí v neustálém strachu a „*nikoli bez důvodu*“, jak říká Jan XXIII., neboť „*nelze vyloučit, že válečný požár může*

⁷² *Pacem in terris*, 93

⁷³ *Pacem in terris*, 127

⁷⁴ Vzpomínky Nikity Sergejeviče Chruščova, str. 186

⁷⁵ Vzpomínky Nikity Sergejeviče Chruščova, str. 184

⁷⁶ srov. *Pacem in terris*, 109-110

*vzplanout mimoděk a neočekávaně.*⁷⁷ Zde opět můžeme vidět reakci na Karibskou krizi, která přišla, aniž by ji někdo očekával a svět stál ze dne na den na pokraji atomové války. Z tohoto důvodu vidí Jan XXIII. jako jediné řešení odzbrojení – „*aby horečné závody ve zbrojení byly zastaveny; aby množství výzbroje, již různé státy disponují, bylo současně na obou stranách sníženo; aby byly zakázány atomové zbraně...*“⁷⁸ Vztahy mezi státy by už neměly být založeny na strachu, ale na důvěře. Na důvěře a upřímnosti při uzavírání dohod a na věrnosti přijatým závazkům.⁷⁹ Spory by se neměly řešit zbraněmi, ale vyjednáváním a dohodami.⁸⁰

Nad tímto by svou autoritou měly bdít mezinárodní organizace. Jmenovitě je v encyklice zmíněna Organizace spojených národů, která si za svůj hlavní cíl stanovila „*zachovat a upevnit mír mezi národy, podporovat a rozvíjet mezi nimi přátelské vztahy založené na zásadách rovnosti, vzájemné úcty a mnohotvárné spolupráce ve všech oblastech lidské činnosti.*“⁸¹

Ke snaze usilovat o mír mezi lidmi i v celém světě jsou však vyzvány nejen mezinárodní organizace nebo vlády států, ale i všichni věřící a vůbec všichni „*lidé dobré vůle*“⁸², každý podle svých možností.

⁷⁷ Pacem in terris, 111

⁷⁸ Pacem in terris, 112

⁷⁹ srov. Pacem in terris, 118

⁸⁰ srov. Pacem in terris, 126

⁸¹ Pacem in terris, 142

⁸² Pacem in terris, 172

3 Mír ze širšího hlediska

V předchozí kapitole jsem se zabývala otázkou míru jakožto neválčení. Je to pravděpodobně nejčastější pojem, který se nám v této souvislosti vybaví. A minulé století poznamenané světovými válkami nás k tomuto pohledu zvláště vybízí. Mír však není pouze klid zbraní⁸³. Setkáváme se tak s problémem pozitivního určení toho, co je to mír (negativní definice může být například „nepřítomnost násilí“). Jak tedy ale můžeme definovat mír pozitivně? Sv. Augustin a sv. Tomáš Akvinský mluví o míru jako o „klidu a působení spravedlnosti“⁸⁴. „Mír je ideál lidského bytí integrovaného v jeho osobních a sociálních vztazích.“⁸⁵ Nebo ještě trochu jinými slovy – mír „znamená žádoucí stav, kdy mezi lidmi, skupinami a státy nevládne nenávisť a konflikty mezi nimi nevedou k hromadnému násilí.“⁸⁶ Co přispívá k tomuto žádoucímu stavu, jehož narušení může vést v konečném důsledku až k ozbrojenému konfliktu, který chápeme jako porušení míru? Co mír podporuje a co mu naopak brání?

3.1 Pohled do historie

V průběhu celých dějin se setkáváme s porušováním míru, s boji mezi lidmi, mezi nejrůznějšími skupinami lidí i s konflikty mezi státy. Mír tak byl v historii poměrně často pouze krátkodobou záležitostí. Na vybraných kapitolách z dějin Evropy bych nyní chtěla ukázat důvody a podněty vedoucí k těmto konfliktům, jež utvářely historii našeho kontinentu.

3.1.1 Stěhování národů

Stěhováním národů rozumíme období od konce 4. století, kdy germánské a slovanské kmeny (někdy také označované jako kmeny barbarské⁸⁷) začaly

⁸³ srov. Gaudium et spes, 78

⁸⁴ Brugger, str. 239

⁸⁵ Brugger, str. 239

⁸⁶ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Mír> (4.4. 2009)

⁸⁷ „Barbary byly původně označováni lidé, jejichž jazykem nebyla latina a řečtina“ Carbonell, Biloghi, str. 63

pronikat na území Římské říše, která už byla tou dobou slabá a poměrně snadno napadnutelná, a začaly zde budovat vlastní samostatné politické útvary. Jako mezní data období stěhování národů bývají uváděny roky 375, kdy se Hunové překročením řeky Don dostaly do Evropy, jak byla tehdy chápána, a rok 568, kdy byl na území Itálie založen poslední barbarský germánský stát.⁸⁸ Stěhování národů tedy trvalo několik století a má různou historii z hlediska jednotlivých kmenů. Pro nás je však důležité, z jakého důvodu k migraci národů docházelo. Tyto příčiny byly v průběhu let různé, záleželo vždy na konkrétní situaci národa, avšak je možné je zobecnit. K přesunům mohlo docházet plánovitě, obvykle z důvodu kočovného způsobu života, nebo nárazově. Takové důvody byly vyvolány náhlým narušením rovnováhy, například když přišla přírodní katastrofa, nebo naskytla-li se příležitost polepšit si⁸⁹, neboť „*války poskytovaly možnost opatřit si otroky, drahé šperky, potraviny.*“⁹⁰

Tím se nám zde rýsuje první faktor ovlivňující negativně mírové soužití. Pokud bychom ho zobecnili a vztáhli na celé dějiny, nejen na období stěhování národů, můžeme jej definovat jako touhu po lepší životní úrovni, touhu po rozšíření moci. Zahrnout sem můžeme také demografické důvody, kdy v důsledku nárůstu počtu obyvatel začne být lidem určité území příliš těsné a problém řeší expanzí na území okolních států nebo národů.

3.1.2 Křížové výpravy

Dalším obdobím, které jsem zvolila, je doba křížových výprav. Tímto termínem jsou označována vojenská tažení evropské šlechty proti nevěřícím nebo kacířům (například křížové výpravy proti husitům), která byla vyhlášena papežem. Zde bych chtěla mluvit o prvním zmíněném významu tohoto termínu, a sice o období výprav směřujících do Palestiny mezi 11. a 13. stoletím. Na počátku 11. století začala být Byzantská říše ohrožována Turky, kteří postupně začali obsazovat Palestinu včetně svatých míst (roku 1076 obsadili Jeruzalém). Byzantský císař se proto obrátil s žádostí o pomoc na západní církvi. Papež Urban II. tuto žádost vyslyšel a roku 1095 vyzval evropské křesťany ke křížové výpravě proti

⁸⁸ srov. Bednaříková, str. 9-10

⁸⁹ srov. Carbonell, Biloghi, str. 64

⁹⁰ Carbonell, Biloghi, str. 67

nevěřícím Turkům. V období do 13. století proběhlo osm nejznámějších křížových výprav, z nichž nejúspěšnější byla hned výprava první, která skončila roku 1099 dobytím Jeruzaléma.⁹¹

Pomineme nyní všechny důvody, jako jsou touha po bohatství, moci a slávě, které bychom mohli najít jak se opakují nejspíš ve všech válkách a bojích, a dostaneme se k tomu, co je charakteristické pro křížové výpravy. První myšlenkou bylo osvobození Svaté země, tedy boj proti nekřesťanskému náboženství, kterým byl islám. Boje mezi křesťanstvím a islámem se táhnou celou historií od rozmachu islámu v 7. století, přes zmiňované křížové výpravy, dále dobu, kdy se Turci dostali téměř do samého středu Evropy (roku 1529 se Turci dostali až před Vídeň) až po 20. století, kdy docházelo k dekolonizaci a v někdejších koloniích přebíral vládu islám.⁹² Příčiny těchto konfliktů vyplývaly z povahy obou náboženství. Jak křesťanství, tak islám jsou náboženství monoteistická, těžko tedy mohou připustit existenci jiného boha. Jsou to náboženství univerzalistická, považují svou víru za jedinou pravou, kterou mohou a mají přijmout také všichni ostatní. Z toho vyplývá i misionářská povaha obou náboženství a s ním spojené přesvědčení, že mají povinnost obracet ostatní na „správnou“ víru.⁹³

Dalším faktorem oslabujícím mír je tedy přílišný náboženský fundamentalismus.

3.1.3 Reformace a protireformace

Již v 15. století se v podání kazatelů Johna Wiklefa nebo Jana Husa objevovaly snahy o reformu církve, která se stále více zaměřovala na hmotné statky a získání moci než na duchovní bohatství. Vlastní reformační hnutí nakonec o jedno století později zahájil v Německu Martin Luther. Za počátek reformace bývá označován rok 1517, kdy Luther zveřejnil svých 95 tezí, kde kritizoval například prodej odpustků, popíral primát papeže, neomylnost koncilů a další, čímž se dostal do roztržky s Římem. Jeho myšlenky však našly mnoho sympatizantů, nejdříve v Německu a později také v dalších evropských státech, kterými byly například

⁹¹ srov. Kvirenc, str. 70

⁹² srov. Huntington, str. 248-249

⁹³ srov. Huntington, str. 250

Švýcarsko, Nizozemí, Francie a Anglie. Jednotlivé společenské vrstvy nepřijímaly reformaci se stejným nadšením. Sympatizovali s ní především měšťané, ke kterým se později připojovala také šlechta sledující zejména majetkové a mocenské záměry (zabírání majetků klášterů a far, boj proti Koruně).⁹⁴

Církev na tuto situaci odpověděla tzv. protireformací, jejíž počátek se datuje od konce Tridentského koncilu v roce 1563. Hlavními představiteli protireformace byli jezuité, kteří se, stejně jako celá protireformace, snažili o obnovení vlivu katolické církve v Evropě. „*Nejmarkantnějším důsledkem zápasu mezi reformací a protireformací byly evropské náboženské války.*“⁹⁵ Tyto války měly nejčastěji podobu občanských válek (například hugenotské války ve Francii), ve kterých se jednalo o konflikt mezi stavy a králem. Jako záminka bojů, kde šlo především o získání moci a majetku, se používala příslušnost k jedné z církví – katolické, nebo protestantské. Poslední velkou náboženskou válkou byla třicetiletá válka, která skončila v roce 1648 uzavřením Vestfálského míru.

Kdybychom měli toto období shrnout - stav církve na počátku 15. století vedl k procesu reformace a vytvoření protestantské církve. Jak katolíci, tak protestanté si poměrně brzy našly své místo mezi určitou vrstvou obyvatelstva a náboženské zájmy se stávaly také zájmy politickými. Charakteristickou příčinou nestability je tedy jak konflikt mezi katolickou církví a církvemi protestantskými (opět můžeme mluvit o náboženském fundamentalismu, tentokrát však v trochu jiné podobě, a sice v rámci křesťanství), tak spojování náboženství s politickou mocí.

3.1.4 Průmyslová revoluce

Od konce 18. století začalo v Evropě, zpočátku především v Anglii, docházet k mnoha proměnám společnosti. Díky vynálezu parního stroje a dostatku levného železa začaly být ve výrobě, která se soustřeďovala do nově vzniklých manufaktur, používány stroje. Práce se orientovala především na průmysl, který se soustřeďoval ve zvětšujících se městech. Rozvoj průmyslu a obchodu byl doprovázen prudkým nárůstem počtu obyvatel. Venkovské obyvatelstvo bylo často nuceno stěhovat se za prací do měst, docházelo tak k procesu urbanizace,

⁹⁴ srov. Geiss, str. 244-249

⁹⁵ Geiss, str. 255

který je pro průmyslovou revoluci charakteristický. S mohutným nárůstem výroby, však přicházely také sociální důsledky.⁹⁶

Masová urbanizace s sebou pro mnohé lidi přinášela život ve velice špatných podmínkách. Zvětšoval se rozdíl mezi bohatými (vlastníky kapitálu) a chudými (dělníky). Lidé pracovali dlouho, v nedobrych podmínkách a za malou mzdu. Navíc se objevil fenomén nezaměstnanosti (jak říká ve své knize Huntington, „*velký počet nezaměstnaných mužů ve věku mezi 15 a 30 lety je přirozeným zdrojem nestability a násilí*“).⁹⁷ To vše vedlo v brzké době k nespokojenosti a konfliktům mezi bohatou a chudou vrstvou obyvatelstva. Špatné sociální a pracovní podmínky spolu se sociální nespravedlností jsou tedy dalším faktorem negativně ovlivňujícím pokojné soužití mezi lidmi.

3.1.5 Studená válka

Od roku 1917, kdy došlo k revoluci v Rusku a na dlouhou dobu se zde ujala moci komunistická strana, můžeme mluvit o konfliktu ideologií.⁹⁸ „*Ten se nejprve odehrával mezi fašismem, komunismem a liberální demokracií, později pouze mezi dvěma posledními. Během studené války byly tyto dvě ideologie ztělesňovány hlavními velmocemi, z nichž každá svou identitu definovala právě na základě ideologie.*“⁹⁹

Konflikt ideologií může být v mnohém podobný již zmiňovanému konfliktu mezi náboženstvími. Lidé, zde představitelé států, věří, že jejich náhled na svět a společnost je jediný správný a vzniklé spory zpravidla řeší ozbrojenou silou. Podobně je tomu uvnitř státu samotného, kde jsou občané nuceni přizpůsobit se dané ideologii. Tento nátlak ze strany státní moci s sebou obvykle přináší porušování lidských práv občanů. (viz výše).

Posledním faktorem narušujícím mír, který bych ráda zmínila, je tedy konflikt ideologií, případně násilné prosazování ideologie uvnitř státu. Oboje spolu však úzce souvisí.

⁹⁶ srov. Stevenson, str. 305-307

⁹⁷ Huntington, str. 321

⁹⁸ srov. Huntington, str. 46

⁹⁹ Huntington, str. 47

3.2 Faktory ovlivňující mír

Pokusme se tedy shrnout tuto kapitolu a odpovědět si na otázku, které situace mír podporují a které mu naopak brání. Na historickém pozadí, jsem se snažila ukázat období v dějinách, ve kterých se vyskytovaly konflikty mající určitou charakteristickou příčinu. Patří mezi ně demografické důvody (příčina nárůstu obyvatel a z toho plynoucí nedostatek životního prostoru), touha po rozšíření moci (která se nakonec vyskytovala spolu s jakýmkoliv jiným popudem k boji), touha zajistit si lepší životní úroveň, náboženský fundamentalismus, sociální nespravedlnost, konflikt ideologií a další. Všechny tyto situace narušují mír, ať už ve smyslu míru jako „*klidu a působení spravedlnosti*“¹⁰⁰, jak jsme o něm mluvili v úvodu této kapitoly, nebo ve smyslu ozbrojeného násilí mezi lidmi, skupinami lidí a státy.

Na základě těchto poznatků je tedy možné mluvit také o aspektech, které mír podporují. Jsou jimi podpora ekonomického rozvoje, spolupráce mezi státy a uzavírání mezinárodních dohod, mezináboženský dialog, ekumenismus, snaha o sociální spravedlnost, vzdělání a další. Podobně mluví také OSN, která se v rámci podporování míru zaměřuje na podporu struktur, které mír posilují. „*Ukázalo se, že trvalého míru je možné dosáhnout jedině podporou ekonomického rozvoje, sociální spravedlnosti, respektu vůči lidským právům, dobrých způsobů správy a vládnutí a podporou demokracie.*“¹⁰¹

¹⁰⁰ Brugger, str. 239

¹⁰¹ <http://www.osn.cz/mir-a-bezpecnost/> (4.4. 2009)

4 Od sociálních encyklik ke koncilu

Ve druhé kapitole jsem ukázala, jak se Jan XXIII. zasazoval o mír v době studené války a jak se stavěl k otázce udržení míru. Nyní bych ráda poukázala také na jeho další snahy o zajištění míru ve světě, a sice podporou situací posilujících mír, jak již bylo výše zmiňováno. Stejně jako struktury podporující mír, také Janovy intervence můžeme rozdělit do dvou hlavních skupin. Jednu týkající se sociální oblasti a druhou týkající se náboženství.

4.1 Sociální oblast

Jak jsem již uvedla v životopise, narodil se budoucí papež v chudé rolnické rodině, kde se naučil žít skromně a vybudoval si lásku k chudobě a vztah k chudým lidem. I přes to, nebo právě proto, „*nechtěl přecházet ostrost sociálních problémů. Už dávno si uvědomil vnitřní spojitost mezi myšlenkou na Ježíšovo utrpení kdysi, jak je vždy znovu připomínáme v kostelích, a trpícím Ježíšem dnes, vně kostelů, v milionech lidí, kteří musí trpět hladem, nemocí, násilím a vykořisťováním, s nimiž však máme být nejúžeji spojeni, abychom mohli opravdově slavit eucharistii.*“¹⁰² Jak říká v encyklice *Pacem in terris*, nestačí totiž přiznávat člověku právo na prostředky nezbytné k životu, ale musíme se podle vlastních sil a možností snažit, aby jich měl každý člověk dostatek.¹⁰³

V mládí byl Roncalli sekretářem biskupa Radini-Tedeschiho, který byl jednou z „*nejschopnějších a nejinteligentnějších osobností sociálně angažovaného katolicismu*“¹⁰⁴ Tento biskup, stejně jako později Jan XXIII., nebyl pouze teoretikem. Velké pozdvižení vyvolal například svou podporou stávkujících ve městě Ranica.¹⁰⁵

Ani později neztratil Roncalli zájem o lidi žijící v nouzi. Angažoval se pro ně ať už jako apoštolský vizitátor v Bulharsku, nebo za druhé světové války

¹⁰² Bühlmann, str.66 - Roncalli věnoval svou přednášku na 15. národním eucharistickém kongresu v roce 1956 tématu Svatá eucharistie a sociální život

¹⁰³ srov. *Pacem in terris*, 32

¹⁰⁴ Bühlmann, str. 23

¹⁰⁵ „*Když na podzim roku 1909 v železárnách ve městě Ranica poblíž Bergama vypukla stávka, zařadil biskup Radini-Tedeschi jako jeden z prvních a nejvelkorysejších své jméno na seznam dárců k podpoře stávkujících. To mnozí považovali za skandál. Biskup se tím nedal zviklat a šel svou cestou dále.*“ Bühlmann, str. 25

v Turecku a Řecku. Zajímal se o situaci lidí ve světě. Říkal, že „člověk, který se uzavírá do sebe a nezajímá se o bídu a utrpení lidí na jiných kontinentech, není pravým křesťanem.“¹⁰⁶

Ani jako papež se nepřestal sociální otázkou zabývat. Druhá jeho nejvýznamnější encyklika, Mater et Magistra, je věnována právě sociální otázce. Navazuje zde na slova svých předchůdců¹⁰⁷ a zároveň sociální nauku aktualizuje a přizpůsobuje současné době, neboť „sociální nauka se už neomezuje jen na dělnickou třídu, ale rozšířila se na všechny vrstvy společnosti, národy i mezinárodní společenství a stala se otázkou celosvětovou.“¹⁰⁸

Jednou z otázek, kterými se encyklika zabývá, je otázka sociální spravedlnosti. Stejně jako jeho předchůdci, zabývá se Jan XXIII. otázkou práce, pracovních podmínek a mzdy za práci. Poukazuje na fakt, že méně hodnotné služby jsou nepoměrně lépe finančně ohodnoceny než poctivá a vytrvalá práce. Dochází tak k vytvoření obrovských rozdílů mezi bohatstvím jedněch a chudobou druhých. Bohatství se soustřeďuje do rukou malého množství lidí a většina ostatních žije ve špatných podmínkách a prakticky nemají možnost svou situaci nijak změnit, neboť jejich prostředky jsou minimální. Zde Jan říká, že „výška mzdy jakožto odměny za práci nesmí být ponechána pouze zákonitostí volné soutěže“, stejně tak „nemůže být diktována hospodářsky silnějšími jedinci. Musí se naopak bezpodmínečně řídit zásadami spravedlnosti a slušnosti. To znamená, že dělník musí dostat mzdu, aby mohl vést život důstojný člověka a slušně se postarat o rodinu.“¹⁰⁹ Stejně tak, jako je zaměstnání důležité z hlediska finančního, je podstatný též jeho psychologický aspekt. Je důležité vidět smysluplnost vykonávané práce, nebrat ji pouze jako prostředek k zisku, ale také jako službu k užítku společnosti¹¹⁰, neboť tak si člověk může více vážit sebe sama. Jan XXIII. v této souvislosti vyjádřil poděkování Mezinárodní organizaci práce, která se snaží v oblasti hospodářského života přispívat k těmto zásadám spravedlnosti a lidskosti.¹¹¹

¹⁰⁶ Kumpf, str. 109

¹⁰⁷ Lev XIII. – první sociální encyklika Rerum novarum, r. 1891, Pius XI. – sociální encyklika Quadragesimo anno, r. 1931

¹⁰⁸ Mater et Magistra, předmluva

¹⁰⁹ Mater et Magistra, 71

¹¹⁰ srov. Mater et Magistra, 92

¹¹¹ srov. Mater et Magistra, 103

Výsledkem práce je mzda, soukromý majetek, který je základním právem každého člověka. Je proti tomuto právu i proti snahám o udržení míru toto právo porušovat, neboť „*přispívá ke klidu a pořádku v rodinném životě a podporuje i vnitřní mír a blahobyt země.*“¹¹² I přes veškeré právo na soukromé vlastnictví se však nesmí zapomínat také na jeho sociální funkci, tedy že má sloužit všem lidem, mezi nimiž má fungovat vzájemná solidarita.¹¹³

Dalším důležitým pojmem, o kterém Jan XXIII. v encyklice mluví, je hospodářské blaho státu. Jde o to, co by měl stát pro své občany zajišťovat, aby podporoval mírové soužití ve státě, nebo slovy svatého Augustina a Tomáše Akvinského, „*klidu a působení spravedlnosti*“.¹¹⁴ Mezi tyto požadavky kladené na stát patří „*zajistit zaměstnání co možná největšímu počtu dělníků; zabránit vzniku privilegovaných skupin mezi dělnictvem; zachovat správný poměr mezi výškou mzdy a cenou zboží; zaručit co nejširším vrstvám obyvatelstva přístup k oněm statkům a službám, které jim umožní vyšší životní úroveň (...) a konečně postarat se, aby ze zvýšení životní a kulturní úrovně těžila nejen naše doba, nýbrž i budoucí generace.*“¹¹⁵ Tak bude stát podporovat svou vnitřní stabilitu a s ní související stabilitu vůči státům okolním.

Dosud jsme mluvili především o podpoře situací posilujících mír uvnitř státu. V době, ve které Jan XXIII. žil, se však již dostává ke slovu globalizace, z čehož vyplývá, že státy na sobě začínají být závislejší, než tomu bylo dříve, a problém jednoho často ovlivňuje i ostatní. Velice aktuální je také situace třetího světa. Encyklika proto klade veliký důraz na „*problém, jímž je bída nevyvinutých zemí doprovázená hladem a analfabetismem.*“¹¹⁶ Stejně jako mezi lidmi, také mezi státy existují propastné rozdíly, co se týče majetku a životní úrovně. Proto je i zde nutné snažit se zajistit co možná největší sociální spravedlnost, která by napomohla tamějším obyvatelům životu v pokoji a zároveň předešla nepokojům vnějším. Jan XXIII. vyzývá vyspělejší a rozvinutější státy k podpoře států slabších. Neboť, jak již bylo řečeno, státy na sobě stále více závisí, proto nemůže nastat trvalý mír, jestliže budou v hospodářském a společenském postavení států

¹¹² Mater et Magistra, 112

¹¹³ srov. Mater et Magistra, 119

¹¹⁴ Brugger, str. 239

¹¹⁵ Mater et Magistra, 79

¹¹⁶ Halas, str. 426

existovat tak propastné rozdíly.¹¹⁷ Pomoc slabším státům má být nezištná, ne s cílem ovlivnit tamější politickou moc a snažit se získat ve státě vliv a nadvládu. Takové jednání by „*přivodilo napětí v mezinárodních vztazích a ohrozilo světový mír.*“¹¹⁸

Vzájemná spolupráce států je tedy nanejvýš prospěšná, neboť posílí dobré vztahy mezi státy, otevře se prostor k dialogu a sníží se pravděpodobnost, že se případné konflikty budou řešit ozbrojenou silou.

4.2 Ekumenismus a mezináboženský dialog

Stejně jako otázky sociální oblasti, také ekumenické snahy plynuly z Janova života a v něm se odrážely. V roce 1925 byl Roncalli jmenován apoštolským vizitátorem v Bulharsku a dostal se tak do země, kde byla katolická církev v menšině. Dominantní roli zde hrála pravoslavná církev, jejíž vztahy s Římem byly tou dobou prakticky nijaké. Roncalli toho však nedbal a navštěvoval jak místní církevní hodnostáře, tak ortodoxní bohoslužby¹¹⁹ a snažil se tak o budování vřelejších vztahů nejen mezi církvemi, ale především mezi lidmi, které odděluje někdejší rozkol a předsudky. Po svém několikaletém působení v Bulharsku se stal Roncalli apoštolským delegátem v Turecku a Řecku. Mohl tak pokračovat ve sbližování s pravoslavnou církví a zároveň začít budovat mezináboženský dialog v muslimském Turecku. V Istanbulu se však nesetkával pouze s islámem, ale také s představiteli různých křesťanských církví. Navázal zde například přátelství s „*anglikánským duchovním anglického velvyslanectví, Augustinem Oaklyem. Byl to první anglikán, kterého Roncalli poznal. Přátelství mezi papežským vyslancem a anglikánem nebylo v té době nic obvyklého. Později, kdy byl již papežem, Roncalli k tomu prohlásil: Když vidím mezi křesťany zed', snažím se z ní vytáhnout cihlu.*“¹²⁰ Snaha bourat zdi mezi lidmi se zrcadlila také v jeho pontifikátu. Vždy se snažil nehledět na to, co lidi rozděluje. Nechtěl však rozdíly ani smazávat a vzdávat se vlastních hodnot a přesvědčení, ale spíše dávat ze svého, navzájem se obohacovat.¹²¹

¹¹⁷ srov. Mater et Magistra, 157

¹¹⁸ Mater et Magistra, 172

¹¹⁹ srov. Rothmann, str. 36

¹²⁰ Rothmann str. 41

¹²¹ srov. Kumpf, str. 94

Ekumenické snahy nebyly za pontifikátu Jana XXIII. novou záležitostí. Zlepšování vztahů mezi protestantskými církvemi začalo již v 19. století. Důležitým okamžikem tohoto procesu bylo založení Světové rady církví, ke kterému došlo 23.8.1948 v Amsterdamu. Světová rada církví sdružuje křesťanské pravoslavné a protestantské církve za účelem užší vzájemné spolupráce a společného dialogu.¹²² Katolická církev, která se v těchto snahách neangažovala, římským katolíkům byla dokonce účast na těchto ekumenických setkáních oficiálně zakázána¹²³, zaznamenala důležitý zlom právě během pontifikátu Jana XXIII. Nejenže „*otevřel vatikánské brány hostům, jejichž setkání s papežem bylo dříve nemyslitelné, to znamená hodnostářům nekatolických církví*“¹²⁴ (přijal například hlavu anglikánské církve Geofreya Fischera), ale zasadil se o změnu smýšlení v rámci celé katolické církve, když svolal II. vatikánský ekumenický koncil.

4.2.1 Dokumenty II. vatikánského koncilu

II. Vatikánský koncil byl zahájen 11. října 1962. Jeho heslem bylo „aggiornamento“, zdnešnění. Byl tedy svolán s myšlenkou najít místo církve ve společnosti, která za poslední dobu prošla mnoha změnami, s touhou po dialogu se světem, s jinými církvemi i náboženstvími.

Byl koncilem vskutku ekumenickým, neboť se ho účastnili nejen biskupové katolické církve, ale přizváni byli také zástupci z ostatních křesťanských církví jako pozorovatelé, kteří se, ač bez hlasovacího práva, mohli podílet na diskuzích a přispívat svými názory a myšlenkami k tvorbě koncilních dokumentů. Dva dny po zahájení koncilu přijal papež tyto pozorovatele křesťanských církví ve zvláštní audienci.¹²⁵ Mluvil o svých vzpomínkách na spolupráci s příslušníky jiných vyznání a o odhodlání zasadit se za jednotu

¹²² <http://www.oikoumene.org/en/who-are-we/background.html> (4.4. 2009)

¹²³ <http://www.getsemany.cz/node/281> (9.5. 2009)

¹²⁴ Halas, str. 424

¹²⁵ „*Audienci byli přítomni pozorovatelé ruské pravoslavné církve moskevského patriarchátu, koptické církve v Egyptě, církve syrskopravoslavné, habešské církve, arménské, ruské pravoslavné církve v zahraničí, která neuznává pravomoc moskevského patriarchy, starokatolické církve, anglikánů, luteránů, presbyteriánů, německých evangeliků, Světové konvence církví Krista Pána, kvakerů, kongregacionalismů, Světové rady církví a Mezinárodní společnosti pro liberální křesťanství.*“ II. vatikánský sněm – příprava a průběh, str. 84

křesťanů.¹²⁶ Audience přinesla u zúčastněných velice pozitivní ohlas, například převor protestantského kláštera v Taizé ve Francii Roger Schuetz pravil: „*Papež je muž Boží, který si získá druhé svou prostotou. Je to muž modlitby. Biskup ochotný k oběti a plný Ducha svatého. Máme nejlepší naději na jednotu.*“¹²⁷

Z hlediska ekumenických snah je nejdůležitějším dokumentem II. vatikánského koncilu Dekret o ekumenismu (*Unitatis redintegratio*), na jehož zpracování se velkou měrou podílel Sekretariát pro jednotu křesťanů, jedna z přípravných komisí koncilu založená Janem XXIII. v roce 1960, skládající se z představitelů různých křesťanských církví. Hned v úvodu tohoto dokumentu se píše, že „*podpořit obnovení jednoty mezi všemi křesťany je jedním z hlavních úkolů posvátného ekumenického Druhého vatikánského sněmu.*“¹²⁸ O dosažení této jednoty se má usilovat snahou o odstranění předsudků, nepravdivých představ, jež si o sobě jednotlivé církve a jejich příslušníci v průběhu dějin navzájem vytvořili. Pro odstranění těchto předsudků je velmi důležitý vzájemný dialog. „*Tímto dialogem totiž všichni získávají pravdivější poznání nauky a života každé z obou společností a jejich spravedlivější hodnocení.*“¹²⁹ Církve tak mohou pravdivěji a lépe hledat to, co je spojuje a nechat se obohatit tím, čím se navzájem liší. Hledání společných charakteristik, toho, na čem by se dalo dále stavět, nahlíží dokument konkrétně také z hlediska východní církve a odloučených církví západních. S pravoslavnou církví je církev katolická spojena především prostřednictvím svátostí. Z jejího pokladu může čerpat jak v oblasti liturgie¹³⁰, která vždy byla velice podstatnou částí celého východního křesťanství, tak v oblasti mnišství – důrazně se „*doporučuje, aby katolíci častěji čerpali z tohoto duchovního bohatství východních otců*“¹³¹ To, co katolickou církev spojuje s církvemi protestantskými je potom především křest, kterým se „*vytváří svátostné pouto jednoty mezi všemi, kdo se křtem znovu narodili.*“¹³² Přesto však v historii došlo k mnoha roztržkám, ať už kvůli nedostatku vzájemného pochopení, odlišným teologickým formulacím, nebo rozdílným povahy sociologické,

¹²⁶ srov. II. vatikánský sněm - příprava a průběh, str. 84

¹²⁷ II. vatikánský sněm - příprava a průběh, str. 84

¹²⁸ *Unitatis redintegratio*, 1

¹²⁹ *Unitatis redintegratio*, 4

¹³⁰ *Unitatis redintegratio*, 14

¹³¹ *Unitatis redintegratio*, 15

¹³² *Unitatis redintegratio*, 22

kulturní, či neshodám ve výkladu zjevené pravdy.¹³³ Publikace některých účastníků koncilu však říkají, že „*rozdílné formulace nauky různých církví nemusejí už dnes působit jako důvod rozdělení církve, že se už nežádá jednoduše „návrát odloučených“, nýbrž se počítá s jednotou ve smířené mnohosti.*“¹³⁴ V této „smířené mnohosti“ by křesťané měli usilovat o vzájemnou spolupráci. Sjednovat se zejména na poli sociálním a společně pracovat v zájmu obecného dobra. Jedná se především „*o vytváření správného názoru na důstojnost lidské osoby, o podporování věci míru, o aplikaci evangelia na sociální život*“ a o boj „*proti těžkostem našeho věku, jako jsou hlad a pohromy, negramotnost a nouze, nedostatek obydlí a nerovnoměrné rozdělení majetku.*“¹³⁵ Neboť, jak říká Jan XXIII., „*sjednání úsilí v zápase o mír je neporovnatelně vzácnějším úkolem než všechny spory doktrinálně náboženské a politické.*“¹³⁶ Tato změna smýšlení, jak je zde ukázána, byla skutečně velkým obratem, když si uvědomíme, že ještě v roce ještě 1927 zakázalo Svaté oficium (dnešní Kongregace pro nauku víry) římským katolíkům „*zúčastnit se ekumenických shromáždění nebo podporovat konference, jež mají za cíl znovusjednání křesťanských skupin.*“¹³⁷

Dalším důležitým dokumentem koncilu v oblasti této tematiky je Deklarace o náboženské svobodě (*Dignitatis humanae*). Hlavní myšlenkou této deklarace je, že každý člověk má právo na náboženskou svobodu. Tuto ve své době revoluční myšlenku vyjádřil Jan XXIII. v encyklice *Pacem in terris*, když řekl, že každý má právo „*soukromě i veřejně vyznávat své náboženství*“.¹³⁸ Koncil právo na náboženskou svobodu odvozuje, jak název dokumentu napovídá, z důstojnosti lidské osoby. Člověk nesmí být nucen, aby jednal proti svému svědomí, stejně tak jako mu nesmí být zabraňováno, aby podle svého svědomí jednal, především co se týče věcí náboženských.¹³⁹ „*Veřejná moc nesmí násilím nebo zastrahováním nebo jinými prostředky ukládat občanům vyznávání nebo odmítání kteréhokoli náboženství nebo někomu znemožňovat vstup do náboženského společenství nebo odchod z něho.*“¹⁴⁰ Každý člověk má právo (a povinnost) hledat pravdu ve svobodě, aniž by na něho byl činěn nátlak. Církev

¹³³ srov. *Unitatis redintegratio*, 14 - 19

¹³⁴ Bühlmann, str. 119

¹³⁵ *Unitatis redintegratio*, 12

¹³⁶ Hranička, str. 106

¹³⁷ <http://www.getsemany.cz/node/281> (9.5. 2009)

¹³⁸ *Pacem in terris* 14

¹³⁹ srov. *Dignitatis humanae*, 3

¹⁴⁰ *Dignitatis humanae*, 6

si i nadále ukládá povinnost hlásat a učit pravdu, „*kteřou je Kristus*“¹⁴¹, avšak ne pomocí prostředků, které by právo na náboženskou svobodu porušovaly. Jak totiž řekl kardinál Beran během diskuze při tvorbě tohoto dokumentu, „*vždy a všude úřisk svobody svědomí u mnoha lidí vyvolává pokryectví. A můžeme snad říci, že pokryectví víru okázale předstírající, Církvě více škodí než pokryectví víru skrývající...*“¹⁴²

Právo na náboženskou svobodu tedy definuje postoj, který k sobě mají mít jednotlivé církve a jednotlivá náboženství. Co se týče mezináboženského dialogu, je klíčovým dokumentem koncilu Prohlášení o postoji církve k mimokřesťanským náboženstvím (Nostra aetate). Jsou zde uznány hodnoty také jiných náboženství než křesťanství, která „*nezřídka obsahují paprsek oné Pravdy, která osvěćuje všechny lidi*“.¹⁴³ Je zde s úctou nahlíženo židovství, na nějž bylo v historii křesťanství často pohlíženo s neláskou, se kterým však křesťany spojuje společné duchovní dědictví v podobě Starého zákona. Už Jan XXIII. se snažil o zlepšení vztahů mezi křesťany a židy. Například v modlitbě na Velký pátek nechal vyškrtnout výraz „*nevěřící židé*“ (původně překládáno dokonce jako „*proradní*“, změněno Piem XII. roku 1949) a žádal, aby se modlilo prostě jen „*za židy*“.¹⁴⁴ Koncil, a tedy církve, navrhuje v tomto dokumentu „*všechna pronásledování všech lidí bez rozdílu.*“¹⁴⁵

Uznání práva člověka na svobodu svědomí, svobodu vyznávat náboženství, které mu svědomí přikazuje, je základním předpokladem pro mezináboženský dialog, potažmo také pro dialog mezi jednotlivými církvemi. Uznání jiného náboženství, jiného vyznání a dialog mezi nimi probíhající potom předchází konfliktům založeným na náboženském přesvědčení a podporuje mírové soužití mezi lidmi a národy. Toto tvrzení a vliv, který měly výše zmiňované dokumenty spolu s proměnou smýšlení církve na životní praxi, dokládá následující svědectví: „*To, jak „janovské jaro“ táhlo krajem, jsem sám mohl zažít více v Africe než v Evropě. (...) Zatímco církve předtím žily ne pouze vedle sebe, ale proti sobě, katoličtí, anglikánští, protestantští misionáři se jeden druhému vyhýbali, přetahovali se o žáky, zapalovali si školy v buši a domnívali se,*

¹⁴¹ Dignitatis humanae, 14

¹⁴² II. vatikánská sněm – příprava a průběh, str. 287

¹⁴³ Nostra aetate 2

¹⁴⁴ srov. Gelmi, str. 286

¹⁴⁵ Nostra aetate, 4

že tím konají hrdinské skutky pro víru, nyní se začali zdravit, zvat se vzájemně na čaj, trávit společné vzdělávací dny modlitbou a četbou Písma. Uvědomovali si, že jsou opravdovými křesťany, a pak se i chopili společných sociálních projektů a práce na překladu bible.“¹⁴⁶

¹⁴⁶ Bühlmann, str. 97

Závěr

Ve své práci jsem chtěla na základě rozboru textů ukázat, že Jan XXIII. změnil některé tradiční názory katolické církve, a tak přispěl k míru a sociální spravedlnosti ve světě. Dokumenty, jimž jsem se věnovala, byly především encyklika *Pacem in terris*, věnovaná otázce míru, dále sociální encyklika *Mater et Magistra* a některé dokumenty II. vatikánského koncilu. Pro pochopení toho, jak Jan XXIII. k zachování míru přispěl, bylo důležité zaměřit se na mír také ze širšího hlediska a najít faktory, které mír pozitivně ovlivňují. Jsou jimi především solidarita a ohleduplnost na poli sociálním a dále dialog mezi církvemi a náboženstvími. To všechno jsou otázky, kterým se Jan XXIII. nějakým způsobem věnoval.

Nejprve jsem se zaměřila na jeho život, pro nějž je typická touha po překonávání rozdílů a hranic mezi lidmi a přijímání všech bez ohledu na jejich politickou nebo náboženskou příslušnost. Tuto snahu můžeme pozorovat během celého jeho života. Patrná je zejména při působení v nekatolických zemích, kterými byly Bulharsko a Řecko a také v Turecku. Z tohoto hlediska bylo též významné období, které strávil jako nuncius ve Francii, kde vytvářel prostor pro setkávání lidí nejrůznějšího politického přesvědčení. Všechny tyto snahy o překonávání rozdílů a vedení dialogu mezi lidmi směřovaly k úsilí o mír, jež je hlavním tématem pontifikátu Jana XXIII. K zachování míru několikrát vyzýval v rozhlasových poselstvích a výrazně k němu přispěl svou intervencí během Karibské krize.

Ještě důležitější je však jeho působení na poli církevním. V roce 1963 vydal první monotematickou encykliku, *Pacem in terris*, věnovanou otázce míru. Její podstatnou částí je poukázání na souvislost mezi zachováním míru a lidskými právy. *Pacem in terris* je první dokument, v němž se katolická církev oficiálně přihlašuje k lidským právům, která byla z počátku odmítána. Lidská práva jsou však pouze jednou z oblastí, kde se Jan XXIII. otevírá světu. Dalšími jsou například již zmíněný ekumenismus a mezináboženský dialog. Sám jako papež měl jistě velký vliv, osobními kontakty s lidmi, kteří se s katolickou církví dříve nestýkali (například anglikánský arcibiskup, nebo zeť N.S. Chruščova, jež byli oba Janem XXIII. přijati ve Vatikánu) vydobyl hlasu církve volajícímu po míru ve světě důležitou pozici.

Toto Janovo otevření se světu bylo však něco, co církev po dlouhá léta neznala. Proto můžeme jeho největší vliv vidět ve svolání II. vatikánského koncilu, který je důležitým mezníkem v dějinách církve a s heslem „aggiornamento“, zdnešnění, předznamenává konec starého křesťanského myšlení. Důležitá témata, kterými se koncil zabýval, se objevují již v životě a díle Jana XXIII. Jeden z nejdůležitějších dokumentů koncilu, Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě, *Gaudium et spes*, používá Janovy myšlenky obsažené v *Pacem in terris*, když odsuzuje válku jako nástroj sloužící ke znovunabytí porušených práv a závody ve zbrojení jako cestu k udržení míru.¹⁴⁷ Také myšlenky další encykliky Jana XXIII., *Mater et Magistra*, se v této konstituci objevují. Jedná se především o poukazování na nutnost odstranit velikou sociální nerovnost mezi lidmi i mezi státy, která je jednou z příčin nesváru, a volání po mezinárodní spolupráci v tomto úsilí.¹⁴⁸ Do koncilních dokumentů se promítly rovněž ekumenické snahy, které církev do té doby nepodporovala, spíše právě naopak, které však můžeme pozorovat v jednání Jana XXIII.. Jde zejména o Dekret o ekumenismu, *Unitatis redintegratio*, a o Prohlášení o postoji církve k mimokřesťanským náboženstvím, *Nostra aetate*. Velice důležitá je také Deklarace o náboženské svobodě, která přiznává všem lidem právo na náboženskou svobodu. Toto právo uznává Jan XXIII. už v encyklice *Pacem in terris*, avšak do té doby bylo pro církev zcela nepřijatelné.

Je tedy patrné, že Jan XXIII. měl na proměnu smýšlení katolické církve, která proběhla v polovině 20. století, veliký vliv. A sice svou vlastní otevřeností vůči světu a ochotou vést s ním dialog. Svými myšlenkami objevujícími se v encyklikách *Pacem in terris* a *Mater et Magistra*. A především svoláním II. vatikánského koncilu, který jeho myšlenky a postoje v mnohém převzal a díky své autoritě vnesl do celé církve, a tak přispěl k míru a sociální spravedlnosti ve světě.

¹⁴⁷ *Gaudium et spes*, 80-81

¹⁴⁸ *Gaudium et spes*, 83-85

Použitá literatura

Primární literatura

- Mater et Magistra
- Pacem in terris

Dokumenty katolické církve

- Dignitatis humanae
- Gaudium et spes
- *Kompendium sociální nauky církve*; Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2008
- Nostra aetate
- *Rerum novarum - Encyklika papeže Lva XIII. o dělnické otázce*; Zvon, Praha, 1996
- Unitatis redintegratio

Sekundární literatura

- Aron R.: *Historie XX. století*; Academia, Praha 1999
- Bednaříková J.: *Stěhování národů*; Vyšehrad, Praha, 2003
- Brugger W.: *Filosofický slovník*; Naše vojsko, Praha, 1994
- Bühlmann W.: *Jan XXIII. – Zápas za budoucnost církve*; Vyšehrad, Praha, 1997
- Carbonell Ch., Biloghi D.: *Evropské dějiny Evropy*; Karolinum, Praha, 2003
- Deklarace práv člověka a občana
- Geiss I.: *Dějiny světa v souvislostech*; Ivo Železný, nakladatelství a vydavatelství, spol. s r. o., Praha, 2005
- Gelmi J.: *Papežové*; Mladá fronta, Praha, 1994
- Halas F. X.: *Fenomén Vatikán*; CDK, Brno, 2004

- Hranička J.: *Jan XXIII.*; Svoboda, Praha, 1968
- Huntington S. P.: *Střet civilizací*; Rybka Publisher, Praha, 2001
- Kumpf A.: *Pastýř a kormidelník – Životopis sv. otce Jana XXIII.*; Lidová demokracie, Praha, 1967
- Kvirenc J.: *Evropa do roku 1914*; Dialog, Liberec, 2007
- Naše vojsko, ročník 2, číslo 10/2006
- Nálevka V.: *Fidel Castro - Podzim diktátora*; Epocha, Praha, 1997
- Rothmann R.: *Jsem Josef, váš bratr – Příběh Jana XXIII.*; Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2004
- Stevenson J.: *Dějiny Evropy*; Ottovo nakladatelství, s.r.o., Praha, 2004
- Všeobecná deklarace lidských práv
- *Vzpomínky Nikity Sergejeviče Chruščova - Magnetofonové nahrávky z období glasnosti*; Jota, Brno 2000
- *II. vatikánský sněm – příprava a průběh*, Křesťanská akademie, Řím, 1966

Internetové odkazy

- <http://studena.valka.cz/blokada.htm>
- http://studena.valka.cz/mezniky_jaderneho_veku.htm
- <http://www.jaroslav-horejsi.cz/vatikan.htm>
- <http://www.greenpeace.org/czech/kampane2/odzbrojen/jzbrane>
- <http://www.osn.cz/mir-a-bezpecnost/>
- <http://cs.wikipedia.org/wiki/Mír>
- <http://www.oikoumene.org/en/who-are-we/background.html>
- <http://www.getsemany.cz/node/281>

Jiné zdroje

- přednášky předmětu Praktická teologie II., ETF UK, letní semestr 2009